

Orbán Balázs

Szovátha és környéke.

Bel- és Kül-Székelyföld. Székely nép és földművelése, a Székelyföld természeti gazdagsága. Só. Marosszék határa. Szovátha. Földvár és Amenus. Római maradványok. Szovátha alakulása, néveredete. Székhavasa, Szovátha, Sebes és Juhod pataka. A szováthai sóhegy. A parajdi sóhegy és sóművelet. Rabsonné utja vagy az Óriások árka.

E munka előbbi kötetei felmutatták a *Belszékelyföldet*, vagyis ezen országrésznek azon három székét, melyek hazánk keleti határszélének közelében helyezkedtek el; de e mellett van a Székelyföldnek egy kisebb és másik része is. Ha amazt Belszékelyföldnek nevezők, ezt tájiratilag *Külszékelyföldnek* nevezhetjük, a mennyiben ezen rész a határszélétől nem csak jóval bennebb esik, hanem messze kinyulólag Erdély közepébe ékeli be magát, annak mintegy életerős vértől lüktető szívét alkotva. A Székelyföld ezen külső részét *Maros és Aranyos* székek alkotják. Itt az elsőt fogjuk vizsgálatunk alá venni.

Elmondók fennebb azt is, hogy a határszéli Kárpátoknak félkör karaja köríti keletről a Belszékelyföldet, oly féltékenyen zárva azt el, hogy a közeledésre alig marad pár hegyszoros fenn; ezek is mind könnyen védhető oly vonalok, hol kevés erővel lehet a hazát háborgató ellent feltartóztatni és hódítási vágyát visszautasítani.

A hont fedező határszéli Kárpátokkal csaknem párhuzamosan egy másik roppant havaslánczolat tömbösül, a Hargitának és kifutványainak hatalmas trachyt tömege, mely a Székelyföld közepén huzódik le, azt égaljilag és tájrajzilag két különböző részre osztva. Ezen trachyt lánczolat keleti és déli alján terül el *Csik és Háromszék*; nyugati alján, az ez irányban messze leágazó kifutványainak gazdag vizerekkel öntözött völgy-nyilataiban helyezkedett el *Udvarhelyszék* és *Marosszéknek* tekintélyes része. E vidék, kevésbé termékeny talajának szűk termékeivel, táplálja az életerős székely népet. Minden más nép megfogyott, szolgaságba süllyedt s elpusztult volna ez oly kevésbé előnyös vidéken, csak a vastermészetű, hangyaszorgalmú székely tudott itt megélni, szabadságát annyi századokon át, annyi hódító vágyak ellenére fenntartani, s a hazának reá bizott határát folytonos küzdelmeknek nagyszerű véráldozataival megoltalmazni.

A mily szivós és sajátlagosan életerős e nép, épp oly sajátlagosan nagyszerű az annak lakhelyet nyújtó havastáj. A fellegekig emelkedő havas-csúcsok csudás alakzatú sziklaormait sötét fenyvesek koronázzák, míg az alantibb hegységeket ős bükk- és tölgyrengetegek árnyalják; ezen hegységek völgyeiben, sőt a fenyves- régiókba felhataoló fennsíkokon is a

földmivelés küzdelmeivel találkozunk, mert bár a sziklás talaj kevés termelő erővel bír, azért mégis kierőszakolja hasznát a székely elannyira, hogy mindenhol gabnaföldek (zab és burgonya) nyulnak fel a havasoknak azon pontjáig, hol a borsika megjelöli a földmivelés lehetőségének véghatárait.

Az alantabb fekvő völgyek, az azokat határoló lankásabb heglánczolatok agyagos talajának minden hantja művelés alatt van, csak itt-ott hagyatott meg a hegyek díszkoszorújaként egy-egy erdőfolt, utófoszlánya gyanánt azon ős erdőségeknek, melyek a földmivelés irtókapája alatt tűntek el, másutt a hegyoldalon a vulkanikus képződmények közé beágyalódott molassképletek, mésztuff s más dús változatú kőzetek közül ásványos források buzognak fel oly nagy mennyiségben is oly jeles minőségben, mint sehol e világon; míg másutt kiaknázhatlanul gazdag érczerek rejtőzködnek. A kopár sziklák között a díszkövek roppant tömegei a legmeglepőbb választékban mutatkoznak; nagyrészt oly heverő kincsek, melyekre a földmiveléssel foglalkozó nép mindeddig kevés figyelmet fordított, s melyek mint feledett kincsek a jövő figyelmesebb kutatására várnak.

A természet úgy látszik, hogy az égalj ridegségeért, a talaj silányságaért belbecscsel akarta kárpótolni e táj lakóit, mert a fennérintett adományok mellett el van árasztva e föld az élet fenntartáshoz nélkülözhetlen sóval oly nagy mértékben, mint a világ egy tája sem. Más országokban ahhoz csak terhes munkával jutnak, nagy erőfeszítéssel hatolna be a föld gyomrába, vagy mesterségen állítják elő, míg a Székelyföldön egész heglánczolatokat alkotva emelkedik a föld szintje fölé, de mi másutt az ország gazdaság-forrása lenne, az a mi szerencsétlen nemzetgazdasági és politikai viszonyainknál fogva még mindig heverő kincs, melynek élvezetétől az ott lakók is el vannak tiltva.

Csak most bámultuk Parajdnál ezen nyiltan előtérbe nyomuló kincseket, a Sóhegységnek csudáit. Nemsokára még bámulatosabb jelenségeit fogjuk látni Marosszéknek e tájjal érintkező felső részében, hová most lépteinket intézzük; mert mellőzve itt e szék főfolyamát a Marost, és e folyam vizeit, jelenleg egyik tekintélyesebb mellék folyamvölgyén, a *Kis-Küküllő* völgyén indulunk le, már csak azért is, mert éppen ezen folyam által függ össze Marosszék a központi anyaszékkal (Udvarhelyszékkal), mivel a Kis-Küküllő fennvidéke még Udvarhelyszékhez tartozik, *Parajd*, az anyaszéknek véghelysége még e folyam völgyében, a két *Sófalva és Korond* ennek egy mellék völgyében helyezkedett el nem csak, hanem még alább

menve is, oly négy mellékfolyó szakad¹ a Kis-Küküllőbe², melyeknek vidéke még mind az anyaszékhez tartozik.

Az anyaszékből erre utazó a hogy Parajdot elhagyja, csakhamar Marosszék területére lép, hol rosz köves uton döcögve félóra alatt annak ez oldalról való első helységébe, *Szováthába* ér.

Szovátha tájatt három jelentékeny havasi folyam szakad jobbról a Kis-Küküllőbe; a *juhod vize*, melynek völgyébe a nem rég keletkezett *Ilyésmező* rejtőzködik³, a *Sebes vize* és *Szovátha pataka*. A havasoknak e vízdús kristály erei gazdagítják fel az Kis-Küküllőt, mely ezenfelül maga is jelentéktelen havasi csermely, s csakis a nevezett folyókkal való egyesülése után növi ki magát tekintélyes folyóvá. Hol a *Sebes vizének* és *Szovátha patakának* gyönyörű völgyületei a Kis-Küküllő völgyével egybeölelkeznek, részint a két folyó által körülfolyt hegyfok fennlapályán, részint a *Szovátha pataka* völgytorkolatába is felnyulva fekszik szép regényesen *Szovátha*. A nevezett két folyó által körülzajlott s az országut által is érintett lapályos hegyfokot *Földvárnak*, hátrább pedig – hol hegygyé növi ki magát – *Amenusnak* nevezik.

Ugy Földvárnál, mint az Amenuson régi épületnyomokra, téglá- és cserép-töredékekre akadhatni, minek következtében kincs után turkál főleg az Amenuson a nép, s nem ritkán találnak ily alkalmakkor római érmekre. Az Amenus neveit is a római korról hozzák kapcsolatba, oda ily nevű római fejedelem (valószínűleg sótiszt) várát helyezve. Hogy pedig a szováthai sótelepek a római uralom korában mívelet alatt voltak, arra a most is feltáruló aknaüregek, római bányász-eszközök s főleg a kissé alább fekvő sóváradi római castrum elég bizonyítékul szolgál, sőt még többel a Nyárad mellett felmenő s Mikházáig követhető római út, melynek – mint alább látni fogjuk – más létezésje nem lehetett, mint a szováthai és a szintén mívelet alatt állott parajdi sóbányákkal való egybeköttetés. Miért mindezekből nem alaptalanul következtethetjük, hogy a három folyótól körülölelt, s hadászatiilag is erős fektű Földváron a rómaiaknak egy telepük, vagy talán állandó táborhelyük volt, mely a hadút és sómivelettel foglalkozott telep felett őrködött. E táborhelynek egy vigiliája fennebb az Amenusok feküdhettek. Az idő vasfoga, a föld színét átalakított eke elegyengette annak helyét, de azért az időnként felszínre jövő római érmek, téglá- és cserép-töredékek homályos útmutatók

¹ Mind balpartilag.

² Úm. A Szolokma pataka és Siklód falukkal, Küsmöd vize Küsmöd, Etéd, Körispatak, Bözöd-Újfalu és Bözöd falukkal, Rava pataka, hol a hasonnevű falu fekszik, végre Zsákod pataka, melynek völgyében a két Zsákod, Véczeke, Székelyszállás, Csöb, Bordos és Sz.-Demeter helyezkedett el. Ezek e munka I. kötetében részletesebben levén tárgyalva, itt csak megemlítem.

³ Ilyésmezeje egy havasi telep, mely alig 80 éve, hogy keletkezett, ma már 80 család lakja. Ezek nagyrészt elszékelyesedett oláhok, a területért – mi a széké – minden telekbirtokos 4 fjt évi taxát fizet. Ilyésmezejét e munka I. kötete 139–140. lapjain részletesebben tárgyaltam, oda utasítom az olvasót.

szolgálnak ily sejtelem támogatására, melyet csakis rendszeres ásatások segélyével lehetend egykor történelmi érvényre emelni. Szováthától kellett – bár biztosan nyomozni nem tudjuk – a római útnak a homoródmonti sóaknákhöz áthuzódnia, mivel az enlaki és martonosi castrumok létezéséből erre lehet következtetést vonni; ugylátszik azonban, hogy a rómaiak elvonultával za itteni sómívelettel teljesen felhagytak, a telep romba dült s vadon rengeteg lakatlan mágánya terült el ezredéven át e tájon, mert a most ottan fekvő tekintélyes helység a tárgyalásunk alatti *Szovátha*, újabb korban alakult, mivel az 1567-ki regestrumban – hol a legcsekélyebb marosszéki helység is pontosan be van jegyezve – Szovátháról semmi említés nincsen téve; s hogy keletkezési törétnelmét felderíthetjük, azt egy csak mult évben felfedezett okmánynak lehet köszönni⁴, mely e falu keletkezésére s keletkezésének viszontagságaira igen érdekes adatokat nyújt, ez pedig szentpáli Kornis Mihálynak 1581. szept Jakabhó 13-án fehérvári börtönéből Báthori Istvánhoz irt folyamodványa. E folyamodványban az a korban szokásos hálálkodások, áldáskodások s hűségígéretekkel illusztrált hosszadalmas bevezetés után Kornis felemlíti, hogy a Békéssel való trónfeletti harc alkalmával ugy ő, mint többi rokonai hűk és áldozatkész támogatói voltak a Báthori ügynek, miért jutalomképpen a sókamaraispánságot nyerte, de midőn utódja (Báthori Kristóf) Udvarhelyt⁵ Báthori Istvánnak⁶ adományozta⁷, akkor a kamaraispánságot visszavéve, fejedelem kezére adta, ki arra Váradi Kis Pál deákot nevezte ki. Ez Kornist folytonosan boszantotta s a többek között a sóhoz tartozó havasra, – honnan a székelyek s Kornis jobbagyai is fát, hordódongákat stb. hordtak, miután éltek és adóztak – az ugynevezett *Szovátha mezejére*, hol azelőtt falu soha sem volt, 1580-ban lakosokat telepített; „hiszem – mond Kornis – hogy magának való kedvkeresésében ugy vagyon, hogy fejedelem számára indította sé kezdete volt. ”

Ezen megszállás ellen többszörösen óvást tettek és folyamodtak ugy a székelyek mint maga Kornis, mire a fejedelem válasza az volt, miszerint ha a tisztartótól megérti, hogy a megszállás a székelység nyomorgatásával történik: be fogja tiltani. Isméti folyamodásukra Bánffy Farkashoz⁸ rendelkezett, hogy az ügyet vizsgálja meg, ha valójában jogsérelem forog-e fenn; de mivel a megtelepültek 16 családra szaporodtak, s hovatovább terjeszkedtek, Kornis

⁴ Ezen magyar szövegű folyamodvány eredetije a gr. Rhrédey-levéltárban van, hol a Tört. Társulat bizottsága az 1868-ki kolozsvári gyűlés alkalmával fedezte fel. Gr. Lázár Miklós lemásolván, érdekes jegyzetek kíséretében küldötte fel a Tört. Társulatnak. E másolatból közlöm itt kivonatilag.

⁵ Itt az udvarhelyi vár értendő.

⁶ Báthori Endre fia, ki egyideig udvarhelyi várparancsnok volt.

⁷ A várhoz tartozó jószágok értendőek itt, azonban nem lehet bizonyítani, hogy azok mint várparancsnoknak hivatala tartamára való használatra adattak-e át? vagy pedig valójában adományozottak. Én az első esetet hiszem, mivel ezen jószágok legtöbb esetben a várparancsnokság járulékát képezték, s csak később, midőn a vár maga is inscribáltott, Kornisok- s másoknak mentek magánkézre.

⁸ Ki udvarhelyszéki királybíró és kapitány volt.

1581-ben reájok menvén, a népet szekerekre rakva elköltöztette, falunak nevezett lakjaikat pedig szétdúlatta, miről azonnal maga jelentést tett Fehérvárra a tanácsuraknak; de a fejedelem nevében öcscsével Kornis Farkassal⁹ s több rokonával együtt Fehérvárra rendeltetvén, ott letartóztatták és fogságra vetették. Ezen fogságából irt levélben, illetőleg folyamodványában adja elő Kornis Mihály a fennebbieket, kinyilatkoztatva, hogy tettét megbánta, hogy azt nem engedtlenségéből, se nem magán haszonvágyból, hanem a községek és végelszegényedésre jutott jobbágysági kérésére és javáért tette stb., miért esdekelve kéri a fejedelmet, hogy mint hű szolgáját a gyalázattól, mely rajta esett, védje, s fogságából kiszabadítva engedje meg, hogy személyesen fejthesse fel az ügy állását stb.

Ez rövidre vonva Kornis folyamodásának értelme, melyet midőn ő börtöne sötétében irt, korántsem sejtette, hogy három század mulva egy történelmi homály eloszlatására fog világosítólag hatni. Hogy Kornis kérelmére mi volt a fejedelem válasza, nem tudjuk ugyan, de hogy a fogságból hamar kiszabadultak, azt abból láthatjuk, hogy Kornis Mihály nevével nem sokára a közügyek terén találkozunk, arról pedig, hogy az általa feldult telephely benépesítése újból foganatba vétetett, s elüszött lakói s mások is telepedtek oda¹⁰, Szovátha helysége kezeskedik, mely 3 század alatt az első 15 családról 400 családra gyarapodott, most házszáma 326.

Igen valószínű, miszerint a Kornisok szabadságukat oly feltét alatt nyerték vissza, hogy a feldúlt falut újból felépítsék; ezt következtethetjük abból is, hogy 1597-ben már mint falu szerepel, mely év december 19-én Báthori Zsigmond a Báthori Boldizsárról visszaszállott szováthai jószágot és nemesi curiát, valamint a Gerendi Jánosról visszaszállott curiát, valamint a Gerendi Jánosról visszaszállott nagyajtai részjószágot Apafi György, Ferencz, és Miklósnak adományozza¹¹.

Szováthát szabad székelyek lakták és lakják ma is, csak azon kis része volt jobbágy, melyet fennebb Báthori által eladományozni látunk. Ezt adományozza 1609-ki oct. 17-én Báthori Gábor *Zowatka* néven Balássy Ferencznek¹². Ezt adja el 1610-ben Kereszturi Pál fejedelem udvari embere Szöverdi Gáspár Jánosnak, Marosszék főkirálybirájának 50 forintért¹³, mi a jószágrész csekélységét mutatja. 1630-ban mart. 4-én Toldalagi Mihály Gáspár

⁹ Kornis Farkast Báthori István 1571. jun. 9-én nevezte ki udvarhelyszéki főkirálybírónak. E hivatalt viselte 1580-ig, midőn Bánffy Farkas váltotta fel.

¹⁰ Úgy látszik, hogy lakói leginkább a Nyárádmenti Szentföld katolikus faluiból települtek ide, ebből magyarázható ki, hogy bár alól-felül mindenütt protest. népesség környezi, Szovátha lakói egészen napjainkig megmaradtak a kath. hitben.

¹¹ Lásd kemény János Trans. Pos. Kiirva a fisc. Levélt. 370. B.

¹² Az okmányt lásd Andrásfalvánál.

¹³ Kemény Józ. Ugyanott C. –

János özvegyét, Bethlen Zsófiát a kolozsvári országgyűlésre evocálja, a meghalt fejedelem által törvényes utak mellőzésével átadott szováthai, vadasi és sz.-miklósi jószágokért¹⁴, 1741-ben pedig a fiscus perelt II. Apafi szováthai birtokáért, de mivel az székely jus volt s mivel Apafi annak tényleges birtokában nem is volt, a pert elvesztette.

Ennyi, mit Szovátha multjára vonatkozólag kipuhathaték; a mi néveredetét illeti, az, mint fennebb láttuk, a megszállott hely korábbi nevéből *Szovátha mezejétől* eredett, azonban mivel az ős székely felosztásban az *Örlec* nem sorozatában ott találjuk a *Szovát ágot*, igen valószínű, hogy arról neveztetett a hihetőleg ezen ág vagy nemzetség birtokában volt havasrész Szovát mezejének. Különb a jeleni Szovátha egyike Marosszék legterjedelmesebb és legcsinosabb faluinak, népe katolikus hitet követ, öltözék és szokásokban inkább huz az Udvarhelyszék havasalji, mint a marosszéki néphez. A helység maga igen csinos, s az idegen előtt felöltők lesznek bizonynyal a lakok előtt pompálkodó rendszerint élénk színekkel kifestett galambbúgos kapuk, melyek köríves nyilatuak, s díszkeretükben a növényvilágból vett díszművezettel vannak előntve; különben az ily alakú kapuk a kis Küküllő völgyén mindenütt előfordulnak.

Szováthának kevés művelhető földje¹⁵, de annál több erdősége van, mely a Küküllőbe rohanó említett három folyó messze felhatoló völgyületei mellett egész Gyergyó széléig felnyulik. Ez erdőségek 24,332 hold kiterjedésűek s bár fele részben a szováthai határba osztattak be, azért azok mégis Marosszék közös tulajdonát képezik, miért *Székhavasának* is neveztetnek. Régebb e havast csak a bekecsalji 16 falu birta, hogy minő jogalapon, nem lehet tudni; bár a hagyomány mondja, hogy azt Székely Mózesből nyerték vitézségük jutalmául; jelenleg azonban e havasok birtokjoga ki van terjesztve Marosszék összes faluira, de úgy, hogy mindenki az onnan szállított fáért valami csekélységet fizet, miből a kezelési és erdőőrzési költségek fedeztetnek. E havasok vidéke valójában nagyszerű, s ki nem restel a Szovátha, Sebes és Juhod vizének messze felhatoló völgyületeibe felmenni, az gazdagon lesz kárpótolva a távoli magánynak minden lépten felmerülő nagyszerűsége által; egyáltalában e havastáj – mivel éghajlata enyhe, és talaja termékeny – igen alkalmas lenne a gyarmatosításra, mit már az is támogat, miszerint rövid idő alatt két helységet látunk ott keletkezni (Szovátha és Ilyésmező), de ott a folyamok áldásos hullámainál öntözött völgyekben még sok falu elhelyezkedhetik akkor, midőn czélszerűbb gazdaszat létrejöttével, s főleg a most pangásban levő sómívelésnek európai versenyt és kereskedést megengedő emelésével és azzal kapcsolatos gyáripar fejlesztésével, – mire e vidék fagazdagsága és sebes folyamaival oly annyira hivatva van, – e

¹⁴ Ugyanott 370 E. –

¹⁵ Szántója összesen 1136 hold 565 négysz. öl.

vidék kinálkozó előnyei tekintetbe vétetnek. Azonban míg ez óhajtott kor elkövetkezik, addig meg kell elégednünk a táj vadon nagyszerűségével, idyllien szép havasaival, festői sziklaidomzataival, melyek az e völgyekbe felhatolót gazdagon jutalmazták fáradaimaiért; de ki visszariad a fáradságos havasi úttól, az Szovátha közvetlen közelében is találhat oly nevezetes természeti tüneményekre, minőknek Európában nincsen párja, ezek pedig a falutól rövid negyedórára eső *Sóhegyek*. A világgözlekedéstől számításszerűleg elzárt Királyhágón inneni része hazánknak a természet soknemű áldásai mellett oly sódús, hogy annak e földön hason párját nem tudjuk feltalálni; párhuzamosan futó, északról délnek irányuló két roppant sótelep futja át ez országrészt; egyik, mely Dézsaknától kiindulva Kolozson, Tordán át egész Maros-Ujvárig nyulik 10–12 mfd hosszúságban; a másik, mely Görgyén, sőt Vécstől kezdődve a Székelyföldet 18 mfd hosszúságban szeli át, s mely a Rika cserkő (basalt) és mészkő szikláinak kiszáryalása által van ketté metszve vagy inkább eltérítve, mert az Oláhországban levő oknai sóbányák e sótelepnek csak folytatásai lehetnek.

In Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeii szempontból*. Negyedik kötet, Pest, 1870. 13–16. (részlet)

